

Nedžib M. Prašević

Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet, Filipa Višnjića bb, 38220 Kosovska Mitrovica
nedzib.prasevic@pr.ac.rs

Uzrokovanje i negativne činjenice

Sažetak

Pitanje odgovornosti u izravnoj je vezi s pojmom uzrokovanja, s obzirom na to da izricanje pravnih i moralnih kvalifikativa u velikoj mjeri ovisi o pojmu uzrokovanja. Problem nastaje kada se u istraživanje uzrokovanja uvedu tzv. »negativne činjenice« koje sudjeluju u artikulaciji iskaza o »propustu«, »nedjelovanju« i »prevenciji«. Zato i jest pitanje mogu li negativne činjenice predstavljati uzrok i/ili posljedicu od izuzetnog značaja. Premda se negativnim činjenicama nerijetko pogrešno i neopravdano pristupa u analogiji s pozitivnim činjenicama, te ih se sukladno tome svrstava pod tzv. »izvorno uzrokovanje«, negativne su činjenice kauzalno inertne. Ovakav odgovor odražava se nepovoljno na praksu formiranja singularnih iskaza o kauzalnim vezama s negativnim činjenicama. Premda, iako je to tako, time se ne obesmišljava uobičajena praksa formulisanja legitimnog uzročnog objašnjenja na kojem se zasnivaju iskazi o propuštanju, nečinjenju i prevenciji.

Ključne riječi

uzrokovanje, negativne činjenice, kauzalno objašnjenje, izvorno uzrokovanje, kvazi-uzrokovanje, odgovornost

I.

Postojanje uzročne veze između određenog postupanja i izazvanih posljedica jedan je od ključnih kriterija pri utvrđivanju odgovornosti u pravu i etici. Naime, u kontekstu prava i etike, utvrđivanje uzročne veze između određenog postupanja i izazvanih posljedica važno je iz najmanje dvaju razloga. Prvi se razlog tiče potrebe da se određeno postupanje tretira kao djelatnost subjekta čija se odgovornost utvrđuje tako što se ono podvodi pod uzrok. Drugi se razlog tiče uzročnog objašnjenja kojemu uzrokovanje, izraženo singularnim iskazom o uzročnim vezama, osigurava nomološku formu. Tako postojanje uzročne veze osigurava temelj *opravdanom* pripisivanju ili otpisivanju specifično pravnih ili moralnih kvalifikativa.

To, da je pitanje odgovornosti u izravnoj vezi s uzrokovanjem, te da u velikoj mjeri ovisi o razumijevanju ovog pojma, najbolje su pokazali Herbert Lionel Adolphus Hart i Tony Honoré u iscrpnoj analizi pojma *uzrokovanje*.¹ Međutim, segment koji ispituje status negativnih činjenica u singularnim iskazima o kauzalnim vezama letimično je obrađen.² Ovaj je detalj posebno zanimljiv

1

Herbert Lionel Adolphus Hart, Tony Honoré, *Causation in the Law*, Clarendon Press, Oxford 1985.

2

Neki bi mogli reći da sintagma »negativne činjenice« djeluje kao oksimoron s obzirom na to da postojanje (biće) činjenice predstavlja

njezino odsustvo. Međutim, iako protuintuitivno, značenje ove sintagma nije potrebno dalje tumačiti jer njezino pravo značenje nije teško ispravno razumjeti. Upravo zato »negativne činjenice« i »odsustvo« figuriraju kao sinonimi u raznim radovima koji se bave ovim pitanjem. U skladu s već ustaljenom praksom, u ovom će se radu tretirati na isti način.

uzmu li se u obzir tzv. »negativne činjenice«, za kojima nerijetko posežemo kada trebamo formulirati *kauzalne* iskaze o propustima, nedjelovanju i prevenciji, a koje ujedno pružaju dovoljno čvrst kriterij za legitimno određivanje i pripisivanje odgovornosti. Prešutna se pretpostavka na kojoj počiva opisana praksa svodi na zapažanje da uzrokovanje nije pogođeno prirodom činjenica koje se dovode u kauzalnu vezu, odnosno da negativne činjenice funkcioniraju na isti način na koji funkcioniraju pozitivne činjenice. Rješenje je pragmatično, ali otvara određene *metafizičke* nedoumice, a samim time problematizira i sâm pojam uzrokovanja. Premda problemi koje ćemo nastojati istaknuti u ovome radu u bitnome ne narušavaju kvalitetu svakodnevnog života – kako u stručnoj praksi, tako i u kolokvijalnom govoru – oni ipak ukazuju na selektivnu i nerijetko proizvoljnu upotrebu pojma uzrokovanja. Drugim riječima, navedeni problem osvjetljava nedostatak jasno utvrđenog kriterija. U metodološkom smislu, opisani problem ne mora nužno »paralizirati« mišljenje, već može biti od posebne koristi. To nam daje za pravo da preliminarno pretpostavimo da između singularnih iskaza o kauzalnim vezama s pozitivnim činjenicama i onih s negativnim postoji određena razlika.

U ovom radu bavit ćemo se problemom podvođenja negativnog uzroka pod tzv. »izvorno uzrokovanje«, koje kao minimalni uvjet traži zadovoljavanje fizičke veze između uzroka i posljedice. Stoga će u središtu ovog istraživanja biti pitanje: može li odsutnost predstavljati uzrok ili posljedicu? Negativan odgovor na postavljeno pitanje odražava negativne posljedice za praksu formiranja singularnih iskaza o kauzalnim vezama s negativnim činjenicama, čime se ujedno problematiziraju i uzročna objašnjenja na kojima se temelji pripisivanje odgovornosti za činjenice propusta, nedjelovanja i prevencije. Ukoliko negativne činjenice ne mogu predstavljati uzrok i posljedicu, utoliko se ne može osigurati potreban uvjet i postojanje kauzalne veze, pa tako ni kriterij za pripisivanje odgovornosti u određenim situacijama. Budući da singularne iskaze koji ulaze u određeno kauzalno objašnjenje ne kvalificira činjenica uzrokovanja, pobuđuje se sumnja da je takav način govora neopravdan. Međutim, čvrstog smo mišljenja da se odbacivanjem mogućnosti postojanja negativnog uzrokovanja ne narušava uobičajena praksa izricanja singularnih iskaza o kauzalnim vezama te da je i u takvim situacijama moguće iznijeti legitimno uzročno objašnjenje. Da bismo to pokazali, u prvom dijelu rada analizirat ćemo primjere negativnog uzrokovanja te iznijeti određene prigovore koji se mogu uputiti zastupnicima ove vrste uzrokovanja. U drugom dijelu rada objasnit ćemo u kojem smislu uobičajena praksa pripisivanja odgovornosti za propuste ne mora biti pogođena zaključkom iznesenim u prvome dijelu. U zaključnom dijelu rada nastojat ćemo argumentirati da kauzalno objašnjenje, koje se svodi na singularne iskaze o kauzalnim vezama s negativnim činjenicama, iako ne predstavlja vid uobičajenog kauzalnog objašnjenja, ipak legitimno obavlja funkciju koja mu je dodijeljena prilikom pripisivanja odgovornosti za situacije propusta, nedjelovanja i prevencije.

II.

David Hume je u *Raspravama*³ i *Istraživanjima*,⁴ oslanjajući se na ideju o konstantnoj povezanosti uzroka i posljedice, označio dva puta kojima se može pristupiti istraživanju uzrokovanja: (I) onaj koji ističe da između uzroka i posljedice mora postojati prostornovremenski dodir, i (II) onaj koji odnos između uzroka i posljedice svodi na protučinjeničnu zavisnost.⁵ Povijest je

ovoga problema pokazala da su se pojedine (značajne) interpretacije, koje su ispitivale uzrokovanje, grupirale oko dviju navedenih mogućnosti.⁶ Međutim, koliko god da su se analize tijekom povijesti međusobno upotpunjavale, posljednjih se nekoliko desetljeća javio interes za problem negativnih činjenica i uloge koju one imaju u singularnim iskazima o kauzalnim vezama, bilo da stoje na mjestu uzroka, posljedice ili člana kauzalnog lanca. Postalo je jasno da, koliko god negativne činjenice ravnopravno sudjeluju u formiranju kauzalnih iskaza, problem nastaje prilikom analize značenja ove vrste rečenica. Za teoretičare koji uzrokovanje svode na fizičku vezu uzroka i posljedice, afirmacija odsustva dovodi u problem osnovni kriterij na kojemu počiva njihovo razumijevanje kauzalnosti. S druge strane, za onu grupu autora koji podržavaju mogućnost negativnog uzrokovanja, problem nastaje u nemogućnosti artikulacije jedinstvene kauzalne teorije, dok se njihove analize mahom svode na konvencionalna i u velikoj mjeri proizvoljna rješenja koja variraju od slučaja do slučaja.⁷ Tako se uzrokovanje pojavljuje kao višeznačan pojam, bez jasne spine koja bi povezivala i objedinjavala najraznovrsnije varijacije, osim one u kojoj se negativne i pozitivne činjenice podvode pod opću formu kauzalnih iskaza.

3

Dejvid Hjum [David Hume], *Rasprava o ljudskoj prirodi*, prev. Borivoje Nedić, Veselin Mašleša, Sarajevo 1983., str. 160–162.

4

David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, prev. Ivo Vidan, Naprijed, Zagreb 1988., str. 127.

5

David Hume smatra da uzrok možemo definirati kao »predmet za kojim slijedi drugi, pri čemu za svim predmetima koji su slični prvom slijede predmeti slični drugom. Ili drugim riječima: da prvog predmeta nije bilo, ne bi se nikad pojavio ni drugi«. – David Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 127. Drugi dio ovdje citirane odredbe ilustrira ideju po kojoj se o uzrokovanju može govoriti pomoću protučinjeničnih kondicionala. Ova je opcija bila zanemarena od strane epigona empirističke provenijencije iz razloga što je djelovalo skandalozno interpretirati uzrokovanje pomoću protučinjeničnih kondicionala jer se oni referiraju na neaktualizirane mogućnosti. Tek je David Lewis razvio »Humeovu intuiciju« o mogućnosti alternativne interpretacije uzrokovanja. Na ovome mjestu ne možemo ulaziti u pojedinosti njegove teorije. Za preliminarno razumijevanje protučinjenične zavisnosti dovoljno je ponuditi neka objašnjenja. Interpretacija neke kauzalne relacije pomoću protučinjeničnog kondicionala utemeljena je na ideji da postoji protučinjenična zavisnost među tim događajima. Primjerice, kada kažemo da je neki događaj *P* uzrok nekog događaja *Q*, to onda znači da između *P* i *Q* postoji protučinjenična zavisnost. Drugim riječima, da se nije dogodilo *P*, ne bi se dogodilo ni

Q. Lewisov primjer s barometrom može poslužiti kao adekvatna ilustracija noseće ideje. Naime, neka R_1, R_2, \dots budu iskazi koji se referiraju na alternativna očitavanja određenog barometra u određenim trenucima vremena, a neka P_1, P_2, \dots specificiraju korespondirajući pritisak zraka. Ukoliko je barometar ispravan, utoliko *R*-ovi moraju protučinjenično zavisiti od *P*-ova, odnosno možemo reći da očitavanja *ovise* o pritisku. Primijenjeno na interpretaciju uzrokovanja proizlazi da: ukoliko ne bi bilo pritiska, utoliko ne bi bilo ni očitavanja. O prvom nacrtu Lewisove teorije, kao i ovdje navedeni primjer vidi: David Lewis, »Causation«, u: David Lewis, *Philosophical Papers Volume II*, Oxford University Press, New York – Oxford 1986., str. 159–172. doi: <https://doi.org/10.1093/0195036468.003.0006>.

6

Npr. realistička, redukcionistička, projekcionistička i Lewisova protučinjenična interpretacija uzrokovanja zasnovane su na dvije istaknute Humeove definicije.

7

Sažet i pregledan prikaz potonjih teorijskih pozicija ponudili su Phil Dowe i Jonathan Schaffer. Vidi: Phil Dowe, »Causes are Physically Connected to their Effects: Why Preventers and Omissions are not Causes«, u: Christopher Hitchcock (ur.), *Contemporary Debates in Philosophy of Science*, Blackwell Publishing, Australija 2004., str. 189–197; Jonathan Schaffer, »Causes need not be Physically Connected to their Effects: The Case for Negative Causation«, u: C. Hitchcock (ur.), *Contemporary Debates in Philosophy of Science*, str. 197–217.

Formula kojom se obično izriču kauzalni iskazi – u formi » A je uzrok B -a.« – suviše je inkluzivna, s obzirom na to da izjednačava razliku između pozitivnih i negativnih činjenica. Iz toga je razloga pažnju potrebno usredotočiti na konkretne situacije koje opisujemo singularnim iskazima o uzročnim vezama. U tu svrhu razmotrimo sljedeće primjere:

- (1) Kratak spoj *prouzrokovao* je požar.
- (2) Doktorov propust da ukloni tumor *prouzrokovao* je smrt pacijenta.
- (3) Doktorov kirurški zahvat kojim je uklonjen tumor *spriječio* je smrt pacijenta.⁸
- (4) Moje nespriječanje ispita *uzrokovalo* je nepolaganje ispita.
- (5) Prisutnost doktora na večernjem koncertu *prouzrokovala* je smrt pacijenta.⁹

Svi se navedeni primjeri mogu podvesti pod opću formulu kauzalnih iskaza ($A \rightarrow B$), zato što se u svima jasno može razlučiti veza između uzroka i određene posljedice.¹⁰ Ukoliko pažnju usredotočimo na događaje koje podvodimo pod vrijednost varijable, utoliko postaje jasnije da između prvog i ostalih četiriju primjera postoji određena razlika. Prva i osnovna razlika ogleda se u tome što u prvom primjeru možemo jasno ukazati na dva *postojeća* događaja: (I) onaj koji predstavlja uzrok – kratak spoj, i (II) onaj koji podvodimo pod posljedicu – požar. Između uzroka i posljedice postoji nedvosmislena fizička veza. Međutim, uzmu li se u obzir ostali primjeri, može se zaključiti da između relata koji su iskazom dovedeni u kauzalni odnos ne postoji fizička veza na koju smo se referirali u prvome primjeru.

Razlika na koju ovdje želimo ukazati može se objasniti na nekoliko načina. Prvi je način najekonomičniji i može se svesti na zapažanje da postoji određena razlika između primjera u kojima figuriraju pozitivne činjenice, s jedne strane, i onih koji uključuju negativno uzrokovanje, s druge strane, iako se takva situacija ne odražava bitno na smisao iskaza o uzročnim vezama, s obzirom na to da svi nabrojani primjeri dijele identičnu formu. Premda moguće, ovakvo je objašnjenje ujedno i nezadovoljavajuće, jer se posezanjem za takvom racionalizacijom obesmišljava značenje kriterija čije važenje podrazumijevamo kada analiziramo prvi iskaz. U skladu s Humeovim pravilima koja je ponudio u *Raspravama*, između uzroka i posljedice postoji određeni dodir, koji može, ali i ne mora nužno biti i prostorni i vremenski, što znači da se uzrok i posljedica mogu locirati. Ostali primjeri, premda predstavljaju singularne iskaze o uzročnim vezama, ne mogu zadovoljiti navedeni kriterij. Oni se, naime, ne mogu adekvatno prikazati općom formulom jer bi u suprotnom primjer 1 i primjer 5 odražavali identičan odnos, a to, kako ćemo vidjeti, ne može biti slučaj.

Da bi se izbjeglo izjednačavanje specifičnih aspekata ponuđenih primjera, potrebno je ponuditi korektne abrevijacije. Variranjem opće formule, primjeri od 2 do 5 zadobivaju sljedeće forme: $\neg A \rightarrow B$, $A \rightarrow \neg B$, $\neg A \rightarrow \neg B$ i $A (\rightarrow) B$.¹¹ Prva navedena formula zastupa one iskaze u kojima je uzrok negativna činjenica, a posljedica pozitivna, te odgovara situacijama propusta i nedjelovanja. Druga se formula tiče one deskripcije u kojoj je uzrok pozitivna činjenica, dok je posljedica negativna, te pokriva slučajeve prevencije. Treća se formula odnosi na slučaj kada su i uzrok i posljedica negativne činjenice. Na kraju, četvrta je formula posebno zanimljiva i najdirektnije provocira intuiciju od koje smo i krenuli. Četvrta se formula ogleda u tome da se između iskaza s pozitivnim činjenicama i onih s negativnim činjenicama figuriraju različiti

smislovi uzrokovanja. U tom su slučaju i uzrok i posljedica pozitivne, postojeće činjenice,¹² između kojih ne postoji nikakva veza. Navedeni detalji umnogome kompliciraju istraživanje uzrokovanja, i to posebno za teoriju koja pod izvornim uzrokovanjem podrazumijeva ono koje je prisutno između postojećih, pozitivnih relata.

Razmotrimo četiri primjera s negativnim činjenicama. U drugom primjeru, doktorov propust da obavi kiruršku intervenciju figurira kao uzrok koji je doveo do fatalne posljedice – smrti pacijenta. U skladu s preliminarnim određenjima, a koji se dobrim dijelom oslanjaju na Humeova pravila iznesena u *Raspravama*, propust ne može predstavljati uzrok, zato što se ne može locirati, te tako između njega i posljedice niti postoji određena veza, niti kauzalni niz koji vodi od propusta k smrti pacijenta. Situacija može djelovati povoljnije ako smo suglasni s Donaldom Davidsonom i njegovim čitanjem Humeova uvjeta vezanog za uzroke. Prema navedenom se uvjetu čini da Hume pod »uzrocima« ne podrazumijeva događaje, nego »opise događaja«, te u skladu s time i odsutnost koje figurira kao uzrok.¹³ Tako bi iskaz »doktorov propust da ukloni tumor« predstavljao opis događaja u kojemu doktor nije izvršio kiruršku intervenciju uklanjanja tumora. Samo što i ovako formuliran opis zastupa negativnu činjenicu, u čemu se i ogleda osnovni problem. Ukoliko bismo po-

8

Razlog zbog kojega se u ovom primjeru ne pojavljuje oblik »uzrokovao«/»prouzrokovao«, već se upotrebljava oblik »spriječiti«, sadržan je u težnji da se što efektnije izrazi negativna činjenica umjesto posljedice.

9

Prvi je primjer ponudio John Leslie Mackie u tekstu »Uzroci i razlozi«, a što je Donald Davidson dalje komentirao u tekstu »Uzročne relacije«. Ostali primjeri predstavljaju varijaciju na one koje je ponudio Phil Dowe. Vidi: John Leslie Mackie, »Causes and Conditions«, *American Philosophical Quarterly* 2 (1965) 4, str. 245–264, ovdje str. 245; Donald Dejvidson [Donald Davidson], »Uzročne relacije«, u: Donald Dejvidson [Donald Davidson], *Metafizički ogledi*, Živan Lazović (ur.), Radionica SiC Beograd, Beograd 1995., str. 163–182, ovdje str. 166; Phil Dowe, »Absences, Possible Causation, and the Problem of Non-Locality«, *The Monist* 92 (2009) 1, str. 23–40, ovdje str. 24, doi: <https://doi.org/10.5840/monist20099212>.

10

Opća formula koju navodimo ne predstavlja implikaciju, iako se između varijabli *A* i *B* pojavljuje strelica (\rightarrow). Ovaj simbol upotrebljavamo zbog njegove sugestivne snage koja se ogleda u tome da *A* uzrokuje posljedicu *B*, pa nam tako i strelica sugerira smjer kretanja relacije. Dakle, ni na jednom mjestu ne tvrdimo da se ovdje radi o logičkoj implikaciji, ni da se kauzalna veza može svesti na implikaciju. Zahvaljujemo anonimnom recenzentu na skretanju pozornosti na ovo mjesto.

11

Kako je naznačeno i u slučaju opće formule, tako je i ovdje načinjen simbolični prikaz. Potonje je naznačeno uz pomoć određenih logičkih veznika koji omogućavaju jasniji i efektniji uvid u strukturu ponuđenih primjera i lakše uočavanje razlike koja među njima postoji. Negacije se koriste da bi se izrazile negativne činjenice, dok strelica u zagradi (\rightarrow) ima značenje nepostojanja relacije između *A* i *B*, premda upotreba simbola ne znači da se ove abrevijacije mogu svesti na implikaciju. Naravno, ovo je samo jedan od mogućih načina izražavanja. Dowe, primjerice, nudi gramatički prikaz forme iskaza u kojima se pojavljuje negativno uzrokovanje. Vidi: P. Dowe, »Absences, Possible Causation, and the Problem of Non-Locality«, str. 24–25.

12

U ovome ćemo dijelu rada koristiti termine »događaj« i »činjenica«, iako bi to u jednom strožem izlaganju bilo nedopustivo. Naime, pojedini autori diskriminacijom ovih pojmova osiguravaju temelj za vlastito određenje pojma uzrokovanja. Vidi: David Hugh Mellor, *The Facts of Causation*, Routledge, London – New York 1995., str. 8.

13

D. Dejvidson [D. Davidson], »Uzročne relacije«, str. 164.

segnuli za nekom od mogućih interpretacija negativne činjenice, utoliko bi se kao ravnopravni konkurenti mogli navesti sljedeći slučajevi:

- (I) doktorova se odsutnost referira na njegovu prisutnost večernjem koncertu ili na neku od mnogobrojnih (mogućih) disjunkcija;
- (II) ukoliko bi se prigovorilo da je u konkretnom primjeru riječ o konkretnom doktoru, koji je u određenoj bolnici u točno određenom vremenu trebao obaviti intervenciju, i da je baš njegova odsutnost uzrokovala smrt pacijenta, utoliko nas tada ništa ne bi sprječavalo da pod ovim opisom podvedemo i nekog drugog doktora koji radi u istoj bolnici, gradu ili državi;
- (III) ukoliko bi proširenje interpretacije na navedeni način djelovalo besmisleno, utoliko bi trebalo podsjetiti na to da je učinak svih navedenih mogućih subjekata jednak učinku doktora koji se podrazumijeva u našem primjeru. Jedini razlog zašto njegovo propuštanje tretiramo kao uzrok, a propuštanje svih ostalih ne, leži u tome što se u ovakvim i njima sličnim primjerima, apostrofiranjem uzročne veze, želi osigurati osnova pripisivanja odgovornosti.

Tako se pitanje o uzroku dovodi u vezu s moralnom ili pravnom odgovornošću. Doktor svakako jest odgovoran, ali njegova odgovornost ne počiva na činjenici da je prouzrokovao tragičan ishod, nego na zahtjevima funkcije koju obavlja. On je odgovoran zato što *je trebalo* obaviti kirurški zahvat, ali to nije učinio. Tako odgovornost za nedjelovanje biva označeno uzrokom smrtnog ishoda, pri čemu se, osiguravanjem kauzalnog odnosa između nedjelovanja i posljedice, vrši transfer odgovornosti doktora i za nesretan ishod. Jasno je da se ovakva racionalizacija oslanja na valjanost protučinjeničnog uvjeta koji je predstavljen u slučaju III, s jednim izuzetkom. Naime, u primjeru za prevenciju iskaz je vezan za aktualnu situaciju u kojoj je uklanjanje tumora spriječilo smrt pacijenta, dok je protučinjenični uvjet na kojemu počiva transfer odgovornosti predstavnik tzv. »mogućeg uzrokovanja«. Kako je Phil Dowe jasno pokazao, izjednačavanje je razlike između ovih dvaju aspekata neopravdano, zato što su iskazi o aktualnom uzrokovanju logički nezavisni od iskaza u kojima se pojavljuje moguće uzrokovanje.¹⁴ Doktorova intervencija *mogla* je dovesti do drugačijeg ishoda i upravo se na takvoj mogućnosti zasniva njegova odgovornost, ali to još uvijek ne znači da je njegovo nečinjenje predstavljalo uzrok smrti. Ovom ćemo se problemu vratiti nešto kasnije u tekstu.

Zadržimo se na trenutak na naizgled bezazlenom detalju, vezanom za selekciju koju vršimo onda kada želimo negativnu činjenicu, iz navedenog primjera, tretirati kao rigidni dezinikator. Tada zapravo vršimo određenu diskriminaciju jer odbijamo potencijalne disjunkte navesti kao uzroke, dok inzistiramo na tome da odsutnost imenovanog doktora predstavlja uzrok u pravom smislu riječi. Ako dozvolimo mogućnost negativnog uzrokovanja, time ne možemo osigurati nijedan relevantan kriterij koji bi bio u skladu s ovim stajalištem, koji bi nam mogao objasniti na čemu počiva naša diskriminacija. Kao jedno od mogućih rješenja, Herbert Lionel Adolphus Hart i Tony Honoré ponudili su tzv. »kriterij abnormalnosti«, koji se iscrpljuje u ideji da je doktorov propust abnormalno (ne)djelovanje, tj. da ono predstavlja izuzetak od uobičajene prakse i očekivanja da kiruršku intervenciju obavi upravo on, taj isti doktor.¹⁵ U činjenici da drugi doktori nisu izvršili intervenciju nema ničeg abnormalnog. Dapače, ta je situacija u potpunosti uobičajena.¹⁶ Upravo iz navedenog razloga, odsutnost doktora u našem primjeru predstavlja uzrok smrti pacijenta. Međutim, jasno je da navedeni kriterij ne proizlazi iz razumijevanja

uzročne veze, već iz pragmatičnih razloga. Kako je to ispravno zamijetila Helen Beebee, nameće se pitanje: na temelju čega možemo utvrditi granice između normalnog i abnormalnog?¹⁷ Iako ovo rješenje može biti od koristi prilikom utvrđivanja odgovornosti, jasno je da se odgovornost tada ne zasniva na činjenici da je odsutnost predstavljala uzrok.

Ako ostanemo pri uobičajenoj interpretaciji kauzaliteta, koja traži da između uzroka i posljedice mora postojati određena fizička veza, i u skladu s njom interpretiramo primjer (II), jedini adresat kojemu se može dodijeliti funkcija uzroka jest tumor, a ne propust, zato što je upravo tumor ključna karika u kauzalnom lancu koja je dovela do smrti. Metastaza koja je prouzrokovala nesretni ishod *mogla* je biti suspregnuta kirurškom intervencijom, pa je doktora opravdano smatrati odgovornim za propust, kako je iznad pokazano, ali ne i uzrokom smrti pacijenta. Ideja po kojoj se uzrokovanje u ovakvim i sličnim slučajevima smatra potrebnim uvjetom na kojemu se utemeljuje odgovornost, pogrešna je i jasno pokazuje da ako ovaj uvjet ima smisla u situacijama činjenja on se, ipak, ne može analogno primijeniti i na situacije propusta.

U jednom paralelnom scenariju u kojemu bi doktor izvršio potrebnu intervenciju uklanjanja tumora (primjer 3), njegovo bi djelovanje predstavljalo faktor koji prekida uzročnu vezu između tumora i smrti, a koja bi nastupila tek kao posljedica ove činjenice. Ali i tada, u slučajevima prevencije, ne bismo imali negativnu posljedicu, već bi samo takav opis događaja stajao umjesto pozitivnog ishoda – života pacijenta. Dakle, na temelju ponuđene interpretacije – u ovakvim i njima sličnim primjerima – ne bismo na djelu imali izvorno uzrokovanje, već tzv. »kvazi-uzrokovanje« – manira da se zarad pripisivanja odgovornosti ovakvi slučajevi podvedu pod singularne iskaze o kauzalnim vezama. Preplitanje raznih eksplanatornih područja ne mora *de facto* predstavljati grešku, već se može objasniti prirodnom kauzalnom objašnjenja, no svakako mora biti apostrofirano i uočeno.

Jedno je od mogućih rješenja ponudio John Stuart Mill. Njegovo se rješenje svodi na zapažanje da pod »uzrokom« obično podrazumijevamo samo jedan segment, pri čemu se u konkretnim situacijama prije radi o *skupu* uvjeta koji su potrebni da bi došlo do određene posljedice.¹⁸ Takvo proširenje može biti od koristi jer uključuje i odsutnost kao jedan od potrebnih uvjeta. Za Milla je uzrok predstavljao ukupan zbir *pozitivnih* i *negativnih* uvjeta koji zajedno dovode do određene posljedice. U skladu s analiziranim primjerom, doktorov bi propust potpao pod skup potrebnih uvjeta, među kojima bi i tumor svakako zauzeo određeno mjesto. Međutim, nameće se pitanje: predstavlja li odsutnost nužan uvjet smrti? Odnosno, bi li smrt nastupila i bez odsutnosti? Narav-

14

P. Dowe, »Absences, Possible Causation, and the Problem of Non-Locality«, str. 28, a detaljnije vidi: Phil Dowe, »Would-Cause Semantics«, *Philosophy of Science* 76 (2009) 5, str. 701–711, doi: <https://doi.org/10.1086/605796>.

15

H. L. A. Hart, T. Honoré, *Causation in the Law*, str. 38.

16

Helen Beebee, »Causing and Nothingness«, u: John Collins, Ned Hall, Laurie A. Paul

(ur.), *Causation and Counterfactuals*, The MIT Press, Cambridge 2004., str. 291–308, ovdje str. 295, doi: <https://doi.org/10.7551/mitpress/1752.003.0012>.

17

Ibid.

18

D. Dejvidson [Donald Davidson], »Uzročne relacije«, str. 164–165.

no da sa sigurnošću ne možemo ovo tvrditi, kao što ne možemo ni tvrditi da bi kirurški zahvat produžio život pacijenta. Moguće je zamisliti mnoštvo mogućih scenarija koji bi ilustrirali ovu nedoumicu. Premda, kako je to Davidson ispravno primijetio,¹⁹ u singularnim iskazima mi zapravo tvrdimo nešto vezano za konkretan događaj. U našem slučaju riječ je o događaju koji je vezan za smrt konkretnog pacijenta i uzrok njegove smrti, a ne smrti općenito. Ovdje odsutnost doktorove intervencije ne predstavlja uzrok te konkretne smrti, već samo razlog koji figurira u objašnjenju. Uz ostale potrebne uvjete, doktorova bi intervencija, u statističkom smislu, povećala vjerojatnost za povoljniji ishod, ali ne ga nužno i osigurala. Posezanjem za »modalitetom« otvorili smo mogućnost interpretacije kauzalnih iskaza u skladu s nužnim, potrebnim i dovoljnim uvjetima, kako je to izvorno zamislio i John Leslie Mackie.²⁰ Tako odsutnost u navedenom primjeru ne predstavlja nužan uvjet smrti jer bi i neuspješna operacija mogla dovesti do istog ishoda. S druge strane, odsutnost ne može biti dovoljan uvjet, jer je očigledno da ono stoji u nekakvoj vezi s tumorom koji je potreban, ali ne i nužan uvjet smrti. Konkretna smrt konkretnog pacijenta prouzrokovana je metastazom tumora, stoga nužni i dovoljni uvjeti odsutnosti doktorove intervencije ovdje ne igraju nikakvu bitnu ulogu. Iako se navedena interpretacija čini nekorektnom, ona nam, kao i prethodna, sugerira da je posezanje za odsutnosti u formi uzroka motivirano drugačijim razumijevanjem uzrokovanja. Kako je to jasno istakla Helen Beebe, u ovim i njima sličnim situacijama govorimo o uzrocima u skladu s moralnim, a ne kauzalnim statusom odsutnosti.

Jasno je da u svim ovim slučajevima između varijable A i B treba ukazati i na podrazumijevani uvjet x , koji predstavlja uzrok u pravom smislu te riječi. Tako dolazimo do sljedećih iskaza: »Ako ne- A , onda će x prouzrokovati B .«, za slučajeve propuštanja i za slučajeve prevencije situacije u kojoj A prekiđa kauzalnu vezu uklanjanjem x koja postoji između x -a i B -a, tako da ne- B vrijedi kao posljedica. Drugim riječima, slučaj se prevencije protučinjenično oslanja na situaciju propuštanja: »Ako ne- A , onda će x prouzrokovati B .« Ako pristanemo na predložena proširenja, možemo zaključiti da u singularnim iskazima o kauzalnim vezama u kojima sudjeluju negativni iskazi, nemamo posla s izvornim uzrokovanjem, već s tzv. »kvazi-uzrokovanjem«,²¹ s time što smo sada osigurali i ontološku osnovu koja podrazumijeva i preliminarno uveden pojam. Odnos koji postoji između izvornog uzrokovanja i kvazi-uzrokovanja ne može se niti svesti na razliku u vrsti, niti se kvazi-uzrokovanje može smatrati posebnom vrstom uzrokovanja. Za njim posežemo samo prilikom izricanja kauzalnih objašnjenja, onda kada se utvrđuje odgovornost aktera za propuste i nedjelovanje. Iako bi se na temelju dosadašnjih zapažanja moglo zaključiti da se singularni iskazi o kauzalnim vezama s negativnim činjenicama mogu prevesti u iskaze s pozitivnim činjenicama, te da se tako problem može riješiti, izgleda da ovaj postupak nije nužan. Naime, na razini kauzalnog objašnjenja ništa ne bismo dobili time što bismo na metafizičkom planu pokazali neosnovanost gornjih iskaza, niti bismo, u skladu s jednom od predloženih Lewisovih strategija,²² išta dobili ako bismo slučajeve odsutnosti tretirali kao specifičnu vrstu uzrokovanja za koju vrijedi određeni kriterij od kojih, u krajnjoj liniji, i zavisi kauzalno objašnjenje. Tako kvazi-uzrokovanje ne predstavlja posebnu vrstu izvornog uzrokovanja, već maniru kojom se singularni iskazi s negativnim činjenicama podvode pod kauzalnu formulu, ne bi li se tako osigurao uvjet koji je potreban da bi se na ovoj vrsti iskaza zasnivala praksa pripisivanja odgovornosti. Sažeto rečeno, motivi nisu metafizičke, nego normative prirode.

Prije nego što objasnimo ovu mogućnost, osvrnimo se i na Humeov alternativni put – na protučinjeničnu analizu – te ispitajmo mogu li se gornji iskazi interpretirati u skladu s njezinim zahtjevima.

III.

Tijekom dosadašnjeg obrazlaganja, prilikom analize uzrokovanja na nekoliko smo mjesta posegnuli za protučinjeničnim uvjetima.²³ Na tome se tragu postavljaju dva pitanja: (1) je li uopće opravdano posezati za protučinjeničnim uvjetima, te (2) u kojem smislu ova strategija može pomoći u pogledu analize singularnih iskaza s negativnim činjenicama? Naravno da oslanjanje na Lewisova razmatranja može biti od pomoći, s time da treba imati na umu da ni on sâm nije zauzeo jedinstven stav u pogledu negativnih činjenica.²⁴ Naime, Lewis smatra da zapažanje kojim bi se tvrdilo da su negativne činjenice prividni entiteti ne bi pogađalo iskaze kojima ih izričemo jer iskaz u kojemu se kaže da odsustvo postoji, nije prividan – on je negativni egzistencijalni iskaz čija istinitost počiva na nevažanju njemu suprotnog pozitivnog egzistencijalnog iskaza.²⁵ Iako se ovakvom interpretacijom rješava problem negativnih činjenica, to još uvijek ne znači da se time protučinjenična analiza uzrokovanja rasterećuje napetosti koju uvodi odsustvo.

Za razliku od dosadašnje analize primjera s negativnim činjenicama, u kojima se inzistira na postojanju fizičke veze među postojećim relacijama, protučinjenična se analiza oslanja na ideju zavisnosti između uzroka i posljedice u istom onom smislu u kojemu je Hume, na poznatom mjestu iz *Istraživanja*, dopunio određenje uzroka.²⁶ Lewis, dakle, smatra da se uzročna zavisnost između aktualnih događaja može interpretirati tako da posljedice ne bi bilo bez uzroka, odnosno da je uzrok nužan uvjet za postojanje posljedice. Preciznije rečeno, dva se događaja (npr. *A* i *B*) nalaze u uzročnom odnosu tako da prvi uzrokuje drugog, ako se iskazi kojima se izriče da se ti događaji nisu dogodili, nalaze u relaciji protučinjenične zavisnosti. U skladu s ovom interpretacijom dolazimo do toga da je *A* uzrok *B*, ako vrijedi protučinjenični kondicional »da *A* nije slučaj, onda ni *B* ne bi bio slučaj«. Ukoliko ovo zapažanje primijenimo na naše singularne iskaze s negativnim činjenicama, utoliko dolazimo do sljedećeg: odsustvo ($\neg A$) je prouzrokovalo određenu posljedicu (*B*), AKKO je kon-

19
Ibid., str. 165.

20
J. L. Mackie, »Causes and Conditions«, str. 245–264; John Leslie Mackie, *The Cement of the Universe. A Study of Causation*, Clarendon Press, Oxford 1980., str. 61.

21
P. Dowe, Phill Dowe, »Absences, Possible Causation, and the Problem of Non-Locality«, str. 25.

22
David Lewis, »Postscripts to 'Causation'«, u: David Lewis, *Philosophical Papers II*, Oxford University Press, New York – Oxford 1986., str. 172–269, ovdje str. 189.

23
Jaegwon Kim, »Causes and Counterfactuals«, u: Ernest Sosa, Mishael Tooley (ur.), *Causation*, Oxford University Press, Oxford 1993., str. 205–207, ovdje str. 205.

24
D. Lewis, »Postscripts to 'Causation'«, str. 189 i dalje.

25
David Lewis, »Causation as Influence«, u: John Collins, Ned Hall, Laurie Ann Paul (ur.), *Causation and Counterfactuals*, The MIT Press, Cambridge 2004., str. 75–105, ovdje str. 100, doi: <https://doi.org/10.7551/mitpress/1752.003.0004>.

26
D. Hume, *Istraživanje o ljudskom razumu*, str. 127.

dicional »Ako A vrijedi, onda B ne vrijedi.« istinit. Budući da uvjet bliskosti svjetova²⁷ može sankcionirati veliku grupu mogućih adresata koji bi opravdano zadovoljili uvjet uzroka, otklanja se mogućnost na kojoj je u prvom dijelu rada utemeljen prigovor o širokom polju disjunkta pred koje nas postavljaju negativne činjenice. Odatle proizlazi mišljenje da bi označavanje doktora iz druge države bilo neprimjereno, s obzirom na to da je država koju smo ovdje markirali udaljena od države drugog doktora. Diskriminaciju među skupovima mogućih uzroka osigurava bliskost država, izrečeno na način Lewiseve semantike. Lewisov pokušaj interpretiranja odsutnosti kao alternative koja omogućuje danu prisutnost, za kojom je posegnuo u »Postskriptumu«, također ne rješava problem. U suprotnom bi slučaju primjer 3 protučinjenično zavisio od primjera 5, pri čemu bismo teško bili spremni prihvatiti da smrt pacijenta zavisi od doktorove prisutnosti večernjem koncertu, u smislu da osigurava uzročne veze. Jasno je da protučinjenična zavisnost, u pogledu interpretacije uzrokovanja, ne može lako izaći nakraj s izazovom pred koji je postavljaju negativne činjenice.²⁸ Tako Lewisova ideja da negativna činjenica predstavlja odsutnost *nečega*, sadrži određenu težinu koja nam može pomoći u razumijevanju koncepta kvazi-uzrokovanja, koji je u dosadašnjem izlaganju preliminarno uveden i letimično razvijen. Na ovome su mjestu uvedeni svi potrebni faktori od kojih zavisi njegovo određenje.

Ideju kvazi-uzrokovanja najlakše je razumjeti kao hibrid izvornog uzrokovanja, koji funkcionira unutar etičkog i pravnog diskursa. U slučajevima propuštanja, za koje vrijedi formula $\neg A \rightarrow B$, u kojoj su A i B pozitivne činjenice, dok $\neg A$ predstavlja akt propusta A .²⁹ Tako je »Doktorov propust da ukloni tumor prouzrokovao je smrt pacijenta.« singularni iskaz o kvazi-uzročnoj vezi koji *protučinjenično* zavisi od izvornog uzrokovanja. Na temelju ovoga zapažanja može se upotpuniti gornja analiza i objasniti značaj uvjeta x , za koji je bilo rečeno da funkcionira kao podrazumijevani član u interpretacijama iskaza s negativnim činjenicama. U skladu s Doweovom interpretacijom,³⁰ kvazi-uzrokovanje protučinjenično zavisi od izvornog uzrokovanja, tako da u slučajevima propusta $\neg A \rightarrow B$, B vrijedi ako $\neg A$ vrijedi. No, upravo zato postoji x koji u izvornom smislu riječi uzrokuje posljedicu B . Zato je $\neg A$ samo kvazi-uzrok, dok je x izvorni uzrok koji u domenu utvrđivanja odgovornosti ne može figurirati kao relevantan adresat. Isto se razmišljanje može primijeniti i za situacije prevencije, $A \rightarrow \neg B$. Intervencija A nad x kao posljedicu ima određeno y koje opisujemo kao negativnu činjenicu $\neg B$. Doktorovo je uklanjanje tumora (A) produžilo život pacijenta (y). Dakle, prekidanje je izvorne uzročne veze dovelo do posljedice y koju opisujemo kao negativnu činjenicu, u istom onom smislu u kojemu dvostruka negacija vrijedi kao pravilo derivacije u logici. Očuvati na životu i spriječiti smrt znači jednu te istu stvar. Ono što se posebno može izvesti kao zaključak u pogledu singularnih iskaza s negativnim činjenicama, bilo da se radi o propuštanju ili prevenciji, jest to da se obje varijante protučinjenično oslanjaju na izvorno uzrokovanje. Tako se čini da se uvođenjem pojma kvazi-uzrokovanja ne narušava koherentnost teorije o izvornom uzrokovanju, koja traži da relati budu pozitivne činjenice između kojih postoji fizička veza. Sada je još potrebno objasniti način na koji funkcioniraju navedeni iskazi unutar uzročnog objašnjenja.

IV.

Može li se na temelju dosadašnje analize zaključiti da uzročni iskazi s negativnim činjenicama predstavljaju nekorektan opis određenog kauzalnog događaja? Može li se problem riješiti jednostavnim prevođenjem takvih iskaza u one koji nedvosmisleno ukazuju na postojanje fizičke veze između uzroka i posljedice? Ako je odgovor na postavljeno pitanje pozitivan, znači li to da bi se ono u našem slučaju svelo na inzistiranje da podrazumijevani uvjet x predstavlja određeni uzrok za kojim svako kauzalno objašnjenje mora posegnuti? Odnosno, znači li to da praksa izricanja ovakvih iskaza mora biti napuštena? Čvrstog smo mišljenja da je odgovor na ovu dilemu negativan.

Da bi se uvidjelo zašto je to tako, potrebno je preformulirati iznesenu dilemu. Osnovno pitanje glasi: kako je moguće da iskazi koji počivaju na tzv. »kva-zi-uzrokovanju« mogu funkcionirati na isti način na koji funkcioniraju iskazi kojima se izriče veza između *postojećeg* uzroka i posljedice?

Davidson je ponudio jedan od mogućih odgovora.³¹ Davidson je, naime, u svome odgovoru istaknuo da je potrebno naznačiti jasnu razliku između uzroka, s jedne strane, i svojstava koja biramo radi njihova opisivanja, s druge strane. Tako bi odsutnost koju tretiramo kao uzrok predstavljalo opis uzroka, uključujući i one detalje koji se čine prekomjernima. Međutim, jasno je da to ovdje nije slučaj jer se tumoru ne pripisuje neko svojstvo bez kojega bi i dalje djelovao kao operativni uzrok, već se u primjeru doktorovo nečinjenje tretira kao uzrok. Drugim riječima, ovdje se radi o dva različita događaja koji se tretiraju kao uzrok, a ne o različitim opisima istog uvjeta. Ontologija koja dozvoljava postojanje negativnih činjenica nema problem s time da odsutnost imenuje kao događaj koji ulazi u kauzalni odnos. Zanimljivo je da zastupnici teorije uzrokovanja negativnim činjenicama nikada ne bi pristali na ovakvu interpretaciju – za njih negativne činjenice nisu kauzalno inertne. Da bismo riješili ovaj problem, najprije je potrebno prestati negativne činjenice interpretirati kao pozitivne događaje.

Dowe je ispravno primijetio da je razlikovanje pozitivnih i negativnih činjenica nerijetko teško i nejasno, te da ne postoji precizan kriterij koji bi nam u

27

Interpretacija protučinjeničnih kondicionala vrši se pomoću mogućih svjetova. Razlog je jednostavan. Kada razmatramo neku protučinjeničnu situaciju, mi zapravo razmatramo kako stvari stoje u nekom mogućem svijetu. S obzirom na to da je teorija mogućih svjetova suviše kompleksna, kao što je i sâm pojam mogućeg svijeta složen i višeznačan, na ovome se mjestu – na temelju bliskosti na koju se pozivam u ovome tekstu – može reći samo to da bliskost svjetova počiva na njihovoj sličnosti, tj. da se prilikom odlučivanja koji ćemo svijet prihvatiti kao blizak onom aktualnom, da bismo interpretirali određeni kondicional, razlozi za odabir moraju bazirati na činjenici da je taj svijet sličan našem svijetu. Npr. ako se antecedentom nekog kondicionala kaže »Ako bude padao snijeg [...]«, tada kao blizak svijet uzimamo onaj u kojemu snijeg predstavlja uobičajenu vremensku pojavu, dok je svijet u kojemu nema snijega udaljeniji u odnosu na naš svijet. Više o ovome vidi: David Lewis, *On the Plurality of Worlds*, Basil Blackwell, Oxford – New York 1986., str. 20–27.

28

Helen Beebe istaknula je prigovor o proizvoljnosti koja je prisutna prilikom određivanja protučinjeničnog uvjeta koji predstavlja uzrok. Usp. H. Beebe, »Causing and Nothingness«, str. 300; Peter Menzies, »Difference-making in Context«, u: John Collins, Ned Hall, Laurie Ann Paul (ur.), *Causation and Counterfactuals*, The MIT Press, Cambridge 2004., str. 139–180, ovdje str. 145, doi: <https://doi.org/10.7551/mitpress/1752.003.0002>.

29

Phil Dowe, *Physical Causation*, Cambridge University Press, Cambridge 2000., str. 135.

30

P. Dowe, »Absences, Possible Causation, and the Problem of Non-Locality«, str. 23–40.

31

D. Dejvidson [Donald Davidson], »Uzročne relacije«, str. 167.

tome pomogao. No, ukoliko se pridržavamo teze da uzrokovanje mora moći biti svedeno na određenu fizičku relaciju, utoliko možemo istaknuti određene uvjete koje bi negativne činjenice trebale zadovoljiti. Jedan od tih uvjeta svakako bi bio i onaj da negativne činjenice trebamo nekako i locirati, bilo da naš primjer tretiramo kao konjunkciju, bilo da posežemo za semantikom mogućih svjetova. Pojasnimo ovaj detalj u argumentaciji. Ukoliko pod opću formulu »*A* je uzrok *B*-a« podvedemo dva iskaza, onaj koji opisuje događaj doktorove odsutnosti i onaj koji opisuje događaj pacijentove smrti, problem se javlja zbog nemogućnosti isticanja na koju se činjenicu ili događaj točno svodi opis doktorove odsutnosti. Jedna bi od interpretacija mogla glasiti: mi možemo reći da je doktor bio odsutan jer je u vrijeme kada je trebalo reagirati bio na večernjem koncertu, pa da zato nije bio »tu«. To ne znači da njega nije bilo, već da je on »tamo«. Međutim, na ovaj način zapadamo u dublje probleme. Ukoliko bi se iskaz kojim se konstatira doktorova odsutnost mogao izjednačiti s onim koji utvrđuje njegovu prisutnost na večernjem koncertu, utoliko bismo mogli kauzalni iskaz izraziti kao spajanje sljedećih iskaza: doktorova prisutnost na večernjem koncertu uzrokovala je smrt pacijenta. Iako smo sada dobili dvije pozitivne činjenice, teško bismo pristali na tvrdnju da između ova dva događaja postoji bilo kakav kauzalni odnos. Kauzalno objašnjenje koje bi se svelo na ovdje opisanu racionalizaciju ne bi bilo od velike koristi jer prijevod negativnih činjenica – unutar danog opisa na postojeće alternative strategija – dovodi do besmislenih zaključaka.

U situacijama u kojima gornji iskaz prevodimo na kondicional i ispitujemo njegovo važenje posežući za protučinjeničnim uvjetima, odsutnost nam otvara novu grupu problema. Iako načelno možemo utvrditi zavisnost ovih dvaju korelata, u smislu da važenje našeg kondicionala »ako doktor ne ukloni tumor, onda će pacijent umrijeti« počiva na važenju protučinjeničnog uvjeta »ako doktor ukloni tumor, onda će pacijent preživjeti«, ponovo ne možemo jasno specificirati antecedent jer nam se kao legitimni adresati mogu pojaviti mnogi disjunktivi. Tako opet zapadamo u problem lociranja konkretnog doktora. Ako bismo posegnuli za rigidnim deizgnatorom, u skladu s nekom protokolnom rečenicom, i rekli da je određeni doktor *N* – precizno određenog dana i vremena – trebao obaviti određenu intervenciju koju nije obavio, te da je potom nastupila neželjena posljedica, ponovno ne bismo riješili problem koji nameću iskazi o uzrokovanju. Ono što iskaze o negativnim činjenicama čini problematičnima ogleđa se u tome što su ovi iskazi istiniti za gotovo sve prostorno-vremenske točke. Iako smo precizno odredili doktora, vrijeme i mjesto, tj. osigurali oznake koje nam omogućuju utvrđivanje odgovornosti konkretnog doktora, one se i dalje ne temelje na činjenici da se ovdje radi o uzroku, već o tzv. »kvazi-uzroku«. Kako je ovo moguće? Može li ovakva praksa djelovati korektno?

Vratimo se još jednom Davidsonovim razmatranjima. Davidson je tvrdio da se singularni termini referiraju na događaje te da je potrebno naznačiti jasnu razliku između uzroka i svojstava koja biramo radi njihova opisivanja, tj. kada izričemo singularne iskaze o uzročnim vezama.³² Odatle proizlazi da naš iskaz o doktorovu propustu može predstavljati samo opis onoga što označavamo kao uzrok. Kada izričemo kauzalno objašnjenje, povezujemo dva iskaza veznikom za koji vrijedi logička forma uzročnih iskaza, pri čemu se ona ne može izjednačiti s analizom uzročnosti, a što se ogleđa u činjenici da se kauzalno objašnjenje u formi »*A* je razlog *B*-a« ne može izjednačiti s uzročnom vezom koju zastupamo iskazom »*A* je uzrok *B*-a«. Tako Davidson s

pravom može zaključiti da uzročno objašnjenje nije isto što i iskaz o uzročnoj vezi, jer ne dijele istu logičku formu. Ovo rješenje djeluje spasonosno, ali samo u ograničenom opsegu. Budući da postoje situacije u kojima se uzrok i razlog poklapaju, moguće je izreći objašnjenje u formi kauzalnog iskaza bez mogućnosti da se ponudi istinit iskaz u formi »*A* je uzrok *B*-a«. Jaegwon Kim ponudio je primjer koji ilustrira ovu ideju: »Postao sam ujak, zato što se moja sestra porodila.« Iako se radi o objašnjenju koje uzima formu uzročnih iskaza, ovdje se ne radi o singularnom kauzalnom iskazu. Dijete nikako ne može biti uzrok što je netko postao ujak, premda ovaj uvjet stoji u odnosu protučinjenične zavisnosti – samo ne uzročne.³³

U kojem nam smislu mogu pomoći navedene varijacije ideje da između uzročnih relacija i singularnih iskaza kojim ih opisujemo postoji određena razlika? Na koji nam način one mogu pomoći u pogledu negativnih činjenica? Izrečeno na drugačiji način, pitanje bi se moglo postaviti i ovako:

»... kako jedno uzročno objašnjenje može biti uzročno, kada eksplanans i eksplanandum ne stoje u odnosu uzroka i posljedice.«³⁴

Navedeni bi problem mogao biti riješen kada bi bilo moguće pokazati da eksplanans može figurirati u nekom kauzalnom objašnjenju, a da istovremeno ne predstavlja uzrok. Na tragu Davidsonovih razmatranja možemo apostrofirati jednu ovakvu mogućnost, s tim da se ovo stajalište može nadopuniti i Lewisovim viđenjem kauzalnog objašnjenja. Lewis smatra da objašnjenje određenog događaja predstavlja davanje određenih informacija o njegovoj kauzalnoj povijesti.³⁵ U zavisnosti od konteksta, u skladu s kompleksnom strukturom kauzalne povijesti, isti događaj može biti objašnjen selektivnom upotrebom nizajućih momenata koji su od izuzetne važnosti za objašnjenje danog događaja. U primjeru 2, medicinsko (uzročno) objašnjenje smrt pacijenta nastojalo bi svesti na ispitivanje procesa koji su doveli do smrti, pozivajući se na metastazu tumora koja je prouzrokovala fatalni ishod. U tom bi se slučaju eksplanans sveo na uzrok. Međutim, iz perspektive utvrđivanja odgovornosti za smrt pacijenta – bilo pravne bilo moralne – eksplanans se ne bi mogao svesti na uzrok, već na negativnu činjenicu. No u takvoj situaciji naš singularni iskaz, iako ima kauzalnu formu, ne zastupa intrinzičnu kauzalnu vezu. Propust doktora funkcionira kao uzrok, premda je ono ustvari *razlog* zbog kojeg je došlo do smrti pacijenta. Tako se čini da je iskaz »Pacijent je preminuo, zato što doktor nije obavio kirurški zahvat uklanjanja tumora.« u potpunosti istinit. Ukoliko se na razlogu može utemeljiti odgovornost, utoliko je pravnička racionalizacija potpuno legitimna.

Međutim, potrebno je ispitati u kakvom odnosu stoje naši iskazi s negativnim činjenicama i oni koji zastupaju uzročni odnos, tj. koji tvrde postojanje odnosa između uzroka i posljedice.³⁶ Budući da je istaknuto da odsutnost ne može predstavljati uzrok ili posljedice, doveli smo u pitanje valjanost onih kauzal-

32 D. Dejvidson [Donald Davidson], »Uzročne relacije«, str. 181.

33 J. Kim, »Causes and Counterfactuals«, str. 206.

34 H. Beebee, »Causing and Nothingness«, str. 302.

35 David Lewis, »Causal Explanation«, u: David Lewis, *Philosophical Papers II*, Oxford University Press, New York – Oxford 1986., str. 214–240, ovdje str. 217.

36 Helen Beebee ponudila je rješenje ovog problema na koje se u velikoj mjeri oslanja i ovdje ponuđena interpretacija. Usp. H. Beebee, »Causing and Nothingness«, str. 304 i dalje.

nih objašnjenja u kojima se na negativnim činjenicama temelji objašnjenje tako što se one pojavljuju kao eksplanans. Kako bi se razriješila ova napetost, oslonili smo se na Lewisovu teoriju kauzalnog objašnjenja, te u skladu s njom istaknuli da se objašnjenje određenog događaja svodi na davanje neke informacije o kauzalnoj povijesti koja je do nje dovela. U tom je smislu svako objašnjenje zavisno od uzrokovanja. Lewis ide i korak dalje jer kategorički tvrdi da je svaka eksplanacija kauzalna po svojoj prirodi. Međutim, to ne znači da svako objašnjenje mora zastupati uzročnu relaciju. Kim nam je pokazao da su moguća i takva objašnjenja koja uzimaju formu kauzalnih iskaza, ali koja to ustvari nisu. U pogledu odsutnosti, ovakva strategija može nam biti od velike pomoći jer je, kako smo ranije istaknuli, potrebno jasno naznačiti razliku između razloga i uzroka. Diskriminacija ove vrste može nam osigurati mogućnost da odsutnosti pripišemo određenu ulogu u kauzalnom objašnjenju, ali da joj istovremeno otpišemo funkciju uzroka ili posljedice.

Na temelju dosadašnjeg istraživanja može se zaključiti da singularni iskazi o uzročnim vezama s negativnim činjenicama – u pogledu logičke forme – funkcioniraju na isti način kao i iskazi koji se referiraju na odnos između postojećih relata. Potonje je moguće jer odsutnost tretiramo kao postojeći entitet, čime vršimo njihovu asimilaciju unutar ove vrste činjenica, premda one to ustvari nisu. Na isti način funkcioniraju i ranije navedeni primjeri.

Ukoliko kauzalno objašnjenje ne mora nužno biti *kauzalno*, tj. ukoliko eksplanans ne stoji prema eksplanandumu kao uzrok prema posljedici, utoliko se možemo zapitati: kakvu nam informaciju može dati odsutnost? Ako kauzalna povijest predstavlja objašnjenje određenog događaja, jasno je da odsutnost ne može figurirati kao karika u kauzalnom lancu. Međutim, to ne znači da nam pozivanje na odsutnost u određenom iskazu ne bi dalo nikakvu informaciju. Naprotiv, ono nam ipak nešto govori, premda se takvo objašnjenje ne bi trebalo podvesti pod aktualni scenarij. Zarad ilustracije ideje, razmotrimo još jednom primjer 2. Posezanjem za doktorovim propustom ne saznajemo ništa o aktualnom scenariju, ali ipak saznajemo nešto »minimalno« o kauzalnoj povijesti koja je dovela do smrti. Odnosno, saznajemo to da ona ne uključuje činjenicu da je doktor operirao tumor. Zato i protučinjenični uvjet igra tako važnu ulogu. Lewis je u tekstu »Praznina i stvar«³⁷ pokazao na koji način možemo posegnuti za ovakvim terminom i konstruirati smislene iskaze, bez obveze na to da postuliramo mogućnost negativnog uzrokovanja. Na njegovu tragu možemo istaknuti da doktorovo nedjelovanje ne može predstavljati uzrok smrti, jer ono samo po sebi nije smrtonosno. Doktorovo nedjelovanje ne posjeduje kapacitet izazivanja smrti. Međutim, kako smo ranije pokazali, to ne znači da je smrt pacijenta neuzrokovana. Kada posežemo za nedjelovanjem da bismo na temelju toga *objasnili* činjenicu smrti, mi opisujemo kakva bi kauzalna povijest bila da je doktor obavio kiruršku intervenciju uklanjanja tumora. Mi zapravo ne kažemo što je u aktualnom svijetu prouzrokovalo smrt pacijenta, već ističemo da faktor koji bi pacijenta *mogao* održati na životu nije bio prisutan. Tako kauzalno objašnjenje drugog iskaza »Pacijent je preminuo, zato što je doktor propustio izvršiti kiruršku intervenciju.« u potpunosti odgovara ovdje ponuđenoj interpretaciji, iako odsutnost ne predstavlja uzrok u pravom smislu te riječi. Tako je i obavijest koju dobivamo ovom vrstom kauzalnog objašnjenja prvenstveno vezana za modalitet, a ne za uzrokovanje, te je kao takva relevantna prilikom objašnjenja onih situacija u kojima se odsutnost tretira kao uzrok.

Na taj je način moguće riješiti problem pred koji nas postavljaju singularni iskazi o uzročnim vezama s negativnim činjenicama, a da pritom ne napustimo uobičajeno razumijevanje uzrokovanja kao odnosa između postojećih entiteta, te da ne posegnemo za proširenjem stanja stvari uvođenjem odsutnosti kao jednakovrijednog člana klase. Analiza uzročnog objašnjenja pokazala nam je na koji način funkcioniraju naše racionalizacije prilikom formuliranja deskripcija za situacije nedjelovanja, propusta i prevencije. U kontekstu uobičajenih praksi pripisivanja odgovornosti u oblasti prava i etike, na tragu ovog istraživanja, treba istaknuti da dobivene obavijesti, kao i temelji pripisivanja odgovornosti, ne leže u aktualnom, već u mogućem scenariju.³⁸ To nas ne bi trebalo posebno čuditi uzme li se u obzir da je jedan od temeljnih principa na kojima se temelji praksa pripisivanja i otpisivanja odgovornosti upravo princip alternativnih mogućnosti.³⁹

Nedžib M. Prašević

Causation and Negative Events*

Abstract

The issue of responsibility is directly linked to the notion of causation because asserting legal and moral qualifications is dependent on it. The problem arises when negative events are introduced into the consideration of causation because they are part of structuring statements that speak to omission, inaction, or prevention. Hence, the question of can negative events represent a cause and/or effect is extremely important. Although negative events are most commonly treated in analogy with positive events and brought under genuine causation, this placement is unjustified because – unlike positive events – negative events are causally inert. This explanation reflects unfavourably on the practice of forming singular statements on causal connections to negative events. Despite this being the case, it does not render meaningless the common practice of formulating legitimate causal explanations that serve as grounds for statements on omission, inaction, or prevention.

Keywords

causation, negative events, causal explanation, genuine causation, quasi-causation, responsibility

37

Više: David Lewis, »Void and Object«, u: John Collins, Ned Hall, Laurie Ann Paul (ur.), *Causation and Counterfactuals*, The MIT Press, Cambridge 2004., str. 277–290.

38

Kada doktora smatramo odgovornim za smrt pacijenta, to ne činimo zato što je njegovo nedjelovanje prouzrokovalo smrt, već zato što polažemo vjeru u mogući scenarij i istinitost protučinjeničnog kondicionala.

39

O principu alternativnih mogućnosti, kao i o mogućnosti da se postupi drugačije, vidi: Harry Frankfurt, »Alternate Possibilities and Moral Responsibility«, *The Journal of Philosophy* 66 (1969) 23, str. 829–839, doi: <https://doi.org/10.2307/2023833>; Filip Grgić, »Mogao sam učiniti drukčije«, *Prolegomena* 18 (2019) 2, str. 149–166, doi: <https://doi.org/10.26362/20190107>; Nedžib M. Prašević,

»Bazični argument i primeri frankfurtofskog tipa«, *Filozofski godišnjak* 22 (2009), str. 195–222; Nedžib M. Prašević, »Frankfurtofski kompatibilizam«, *Filozofske studije* 31 (2016) 32, str. 57–105; Nedžib M. Prašević, *Slobodna volja. Uvod u savremene teorije*, Srpsko filozofsko društvo, Beograd 2019., str. 31–36, 69–81.

*

U naslovu rada, kao i u sažetku na hrvatskom jeziku, upotrijebljena je sintagma *negativne činjenice*, dok se u sažetku na engleskom jeziku, kao i u ključnim riječima, pojavljuje prijevod *events*, a ne *facts*, što bi leksički bilo adekvatno. Razlog za ovakvu odluku sadržan je u predmetu rada, gdje se činjenice i događaji tretiraju kao sinonimi, omogućavajući tako konstruiranje jedne pojednostavljene ontologije u kojoj sve što jest i što se događa biva označeno kao činjenica. Opravdanje za ovakvo podvođenje sadržano je u tome što u kon-

tekstu priče o *odsustvu* uobičajena značenja, koja pripisujemo činjenicama, događajima, stanjima stvari, gube smisao. S druge strane, u engleskom filozofskom diskursu sintagma *negative facts* asocira na Russellovu teoriju o negativnim činjenicama, a s obzirom na to da ona ne predstavlja predmet rada, a i kako bi se izbjegle pogrešne asocijacije, ono što je

na hrvatskom nazvano negativnim činjenicama, na engleskom je označeno kao *negative events*. Dakle, *negative events* ne predstavlja prijevod negativnih činjenica jer bi to bilo neadekvatno, već funkcionira kao sintagma koja u potpunosti odgovara onome što je u radu definirano kao negativna činjenica.